

BAYRAM KODAMAN
(Ankara)

II. ABDULHAMİD'İN BİR POLİTİKA UYGULAMASI (Arnavutluk, Arabistan ve Doğu Anadolu Aşiretleri)

1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile başlayan ve otuzyediy yıl süren »Tanzimat devri« siyasî ve sosyal açıdan barış devri olmadığı gibi, Osmanlı imparatorluğunu da Avrupa'nın ekonomik sömürgesinden kurtarmış değildir. Ayrıca belirli ve kendine özgü bir »ideoloji« de ortaya koyamamıştır. Nitekim, Tanzimat devrinin gerçekten reformcu niteliğe sahip ne düşünürleri, ne yazarları vardır. Bu nitelikte önemli eserler de ortaya konulamamıştır. Dolayısıyla, bu devirde imparatorluğu kurtaracak ve yenileştirecek köklü bir yapı değişikliğine varılamadı.

O halde Tanzimat, sadece sistematik olmayan ve devleti kurtarmaya yetmeyen iyi kötü bir takım hukûkî, malî, askerî alanda yapılan yenilikler ve taklidcilikten öteye gitmeyen, Batı'ya ayak uydurma gayretleri olarak ortada kalmaktadır.¹ Bu yeniliklerin sonucu olarak da, iktidar saraydan-Bab-ı Âlî'ye geçmiş, yani padişahın yetkisi sınırlandırılmıştır. Fikrî alanda ise Yeni Osmanlıların »meşrutiyetçilik« gayretlerinin yoğunlaşmasını sağlamıştır.

Nihayet 1876 yılında, »Osmanlılık« fikri ile hareket eden Yeni Osmanlılar I. Meşrutiyeti ilân ederek ikinci bir denemeye giriştiler. Fakat, bu denemenin de ömrü kısa oldu. Zira 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı esnasında gayr-i müslimlerin tutumları yüzünden »Osmanlılık« fikri fiilen iflas etmiş ve bunu gören II. Abdülhamid de »Osmanlılık« fikrinin başarısı ve dayanağı olan Meclis-i Mebusan'ı kapatarak I. Meşrutiyet'e son vermiştir.

Artık, II. Abdülhamid devrinin, fikrî dayanağı »Osmanlılık« olamazdı; bu fikir ikinci derecede öneme sahip olabilirdi. Çünkü, 13 Tem-

* Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim üyesi.

¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*. İstanbul, 1970, c. I. S. 115

muz 1878 Berlin Kongresi kararlarının sonunda, Osmanlı imparatorluğunun nüfus (demografik), dinî, ırkî yönden aşağıdaki şekli almıştı.²

İmparatorluğun etnik durumu:

Türk	12.500.000
Arap	6.000.000
Arnavud	700.000
Kürt	1.250.000
Sırp	700.000
Rum	2.000.000
Ermeni	1.250.000
Bulgar	700.000
<hr/>	<hr/>
Toplam	25.000.000

Yukardaki tabloda görüldüğü üzere imparatorluğun nüfusunu, aşağı-yukarı 25–26 milyon civarında olduğunu kabul edebiliriz. Bu nüfusun 20.500.000i müslüman olduğuna göre, artık imparatorlukta müslümanlar hakim durumdadırlar. İşte bu durum. II. Abdülhamid'e yeni bir ideolojiyi bulma veya kabul etme imkânını verdi. Bu ideoloji »islâmcılık« veya »Pan-islâmizm« olarak resmen devlet tarafından iç ve dış politikada benimsendi. Eğer XIX. yüzyılın ikinci yarısında Almanya'nın Pan-Germanizm, Rusya'nın Pan-Slavizm gibi ırkçı politika takip ettikleri hatırlanırsa, Pan-İslâmizm hem modaya, hem de Osmanlı imparatorluğunun yapısına uygun düşmekteydi.

1878 Berlin anlaşmasından sonra, Osmanlı imparatorluğu haritasına bir baktığımızda; Batı ucunda Avrupa'ya ve hıristiyan âleme yakın Arnavutluk ve Arnavutlar bulunmaktadır. Güney ucunda İngiliz, Fransız menfaat bölgelerine yakın Arabistan ve Araplar vardır. Doğu ucunda Ermenilerin hak iddia ettikleri ve Rusların işgal etmek istedikleri Doğu Anadolu ve Türkler, Kürtler ve Ermeniler mevcuttur. Bu üç bölgeyi harita üzerinde bir çizgi ile birleştirirsek, kaba bir üçgen çıkmakta ve üçgenin iki köşesini Türk olmayan müslüman Arnavutlar ve Araplar; üçüncü köşeyi ise müslüman Türkler ve Kürtler ile hıristiyan Ermeniler işgal etmektedir. Ortada ise Anadolu ve Rumelinin bir kısmı ve Türk çoğunluğu bulunmaktadır.

İmparatorluğun bu üç köşesi gayet hassas bir yerde bulunmakta idi. Hassasiyeti ise, Avrupa'nın kışkırtmalarına, milliyetçilik cereyanlarına ve bağımsızlık veya muhtariyet arzularının uyandırılmasına açık olmasından ileri geliyordu. O halde bu bölgelerde ayrı bir politika

² Aynı eser, s. 330

uygulanarak müslüman halkı, merkezi otoriteyi dinler hale getirmek gerekiyordu. Ayrıca üç bölgenin benzer şartları, II. Abdülhamid'e politikasını yürütmekte kolaylık sağlıyordu.

Adı geçen üç bölgenin benzer özelliklerini kısaca şu şekilde açıklamak mümkündür: Arnavutluk ve Doğu-Anadolu genellikle dağlık, sarp bölgelerdir. Osmanlı idaresi ve otoritesi bu bölgelere hiç bir zaman tamamen nüfuz edememiştir. Bu bölge halklarından ne tam bir vergi, ne de asker alınabilmiştir. Dolayısıyla bölgeler her türlü otoriteden uzak, bağımsız ve kendi mukadderatlarıyla baş başa yüzyıllarca yaşamışlardı. Gerek Arnavutluk ve gerek Doğu Anadolu halkı genellikle aşiret ve kabileler halinde yaşamakta ve hayvancılık yapmakta idiler.³ Tarıma elverişli bölgelerde ise feodal düzeni andıran bir sistem hâkimdi. Eğitim ve öğretim seviyesi çok düşük olduğundan toplumlar eski âdet ve ân'anelere göre hayat sürüyorlardı. Aşiretler arasında kan davaları, kavgalar rekabetler yüzyıllardan beri süregelmektedir. Her iki bölgenin halkı da küçük yaşta silah kullanmasını, ata binmesini bildiklerinden kavgacı bir karaktere sahipti. Aşiretlere aşiret reisleri, feodal beyler, ağalar, şeyhler hâkimdi.

Fakat Tanzimat reformları ve Osmanlı imparatorluğunun Avrupa kapitalist sistemine katılması Arnavutluk'u ve Doğu Anadolu'yu iki yönden etkilemiştir. Bu etkinin Arnavutluk'ta ilk belirtisi Batı ile özellikle İtalya ile teması olan ve Tanzimat reformlarının yaratmış olduğu bazı imkânlardan yararlanabilen şehirlerde bir ticaret buryuvazisinin doğmasıdır.⁴ Bu sınıf, kısa zamanda kuvvetlenerek, diğer ananevi sosyal güçlerin önüne geçti. Yine çocuklarını İstanbul'da veya Avrupa şehirlerinde okutarak Arnavutluk'ta aydın bir sınıfın oluşmasını sağladılar. Öte taraftan Tanzimatın, feodal düzene sahip güney Arnavutluk ve aşiret halinde yaşayan kuzey Arnavutluk üzerinde ise olumsuz etkileri oldu. Bu bölgelerde Tanzimat'ın iyi karşılanmaması bir yana, merkezi otoriteye karşı halkın itimadını da sarsmıştır.⁵ Gerçekten, kabile reisinin padişah'tan daha nüfuzlu olduğu ve devlete karşı mükellefiyetlerini şimdiye kadar yerine getirmemiş olan bu halka muvazzaf askerliği ve vergi ödemeyi kabul ettirmek kolay değildi. Hele geleneklerine, menfaatlerine sıkı sıkıya bağlı derebeylere, aşiret reislerine yeni hukuk sisteminin ve yeni usullerin geçerli olacağını dahi söylemek o zaman için kolay bir iş değildi. Timar sistemi kaldırılınca asker toplama, iltizam usulü kaldırılınca da vergi alma kaynakları kurudu.⁶ Böylece Arnavutluk bölgesi ile Devletin hiç müşterek tarafı kalmadı. Gerek burjuvazi,

³ Arnavutluk için bakınız: *İslâm Ansiklopedisi*, »Arnavutluk« maddesi, c. I. s. 573—592

⁴ Dimitrije Đorđević, *Revolutions Nationales des Peuples Balkaniques 1804—1914*, Belgrad, 1965, s. 151

⁵ Süleyman Külçe, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, İzmir 1944, s. 204—205

⁶ *Aynı eser*, s. 206

ve gerekse diğer hâkim güçler, Bâb-ı Âlî'nin emirlerini bile dinlemeye, ve mahalli yönetimi ellerine geçirerek bağımsız bir şekilde yaşamaya başladılar.

Doğu-Anadolu'da Tanzimat'la birlikte şehirlerde yeni bir »Eşraf« sınıfı doğmaya başladı. Bu sınıf giderek valileri ve diğer mahallî yöneticileri çeşitli yollarda nüfuzları altına alarak devlet içinde devlet duruma geldi.⁷ Temsilcileri il meclislerine seçilerek mahallî yönetimi tamamen kontrolleri altında bulundurmaya başladılar. Şehir eşrafı, vali, mutasarrıf, kaymakam gibi devletin mahallî temsilcileriyle ittifak kurarak kır ve dağ bölgelerindeki aşiretlere baskı yapıyordu.⁸ Böylece aşiret reisleri ile şehir eşrafının arası açılmıştı. Bu durum karşısında aşiretler tamamen kendi iç dünyalarına çekilmiş, devletten kopuk, hiç bir mükellefiyeti olmayan bir topluluk hâlinde, hayvan sürüleriyle birlikte, kan davaları, kavgalar, rekabetler içinde yaşıyorlardı. Devlet otoritesi bu bölgelere hiç giremiyordu.

Arabistan'da da durum pek farklı değildi. Halkın çoğu cahil idi. Geçerli hayat tarzı göçebelik, yâni kabile ve aşiret hayatı idi. Hiç bir zaman, devlet otoritesi bu bölgelerde kendini tam hissettirememiştir. Arap aşiretlerinden de ne vergi ne asker toplayabilmiştir. Bâb-ı Âlî 17, 18 ve hatta 19. yüzyıllarda Arabistan taraflarında bazı ıslahat hareketlerine girişmiş fakat netice vermemiş ve ters tepkiler doğurmuştur.⁹ Dolayısıyla bu kabile ve aşiretlerin sosyal, ekonomik, dinî ve siyasî hayatları tamamen arap şeyh ve emirlerinin elinde idi.

1878 Berlin Anlaşması Doğu-Anadolu'da Ermenilerin lehine reformların yapılmasını, Arnavutların oturduğu bölgelerde ise, Karadağ, Sırbistan ve Yunanistan lehine sınır değişikliğini öngörüyordu. Adı geçen bu anlaşmanın bu hükümlerinden ne Arnavutlar, ne Doğu-Anadolu müslüman halkı ne de II. Abdülhamid memnun olmuştur. Fakat Bâb-ı Âlî'nin, Rumeli'de yapılacak sınır değişikliklerini imparatorluk lehine halledecek ne askeri, ne diplomatik gücü vardı. O halde yerli müslüman halkın ve aydınların Berlin anlaşmasına karşı tepkilerini elaltından desteklemekten başka çare yoktu. Nitekim daha 1878 başlarında, II. Abdülhamid Yakova, Prizren ve Debre kadı, müderris ve müftüleri ile bölgedeki askeri kumandanlara »Arnavut Birliği« ne engel olmamalarını tavsiye ettiği gibi bu birlik çalışmalarını desteklemelerini de istemiştir.¹⁰ Bunun üzerine 10 Haziran 1878'de Prizren ittihadı kongresi açılmıştır.¹¹ Kongre ile İstanbul arasında da daîmi irtibat muhafaza edilmiştir. 10 Aralık 1878'de ise güney Arnavutluk ittihadı Fraşer'de Abdül Bey tarafından ilân olunmuştur.¹²

⁷ Bayram Kodaman, »Hamidiye Suvari Alayları (II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri)«, (Ismail Hakkı Uzunçarşlı Armağanında basılacaktır).

⁸ Aynı makale

⁹ Xavier de Planhol, *Les fondements géographiques de l'histoire de l'islam* Paris 1968 s. 235—243

¹⁰ *İslâm Ansiklopedisi* c. I s. 588

¹¹ Süleyman Külce, *aym eser*, s. 259

¹² Aynı eser s. 255

Her ne kadar Arnavut ittihadı'nın kurucuları ile Bâb-ı Âli arasında bazı hadiseler çıkmış ise de II. Abdülhamid Arnavut ittihadını Osmanlı devletinin lehine görüyor ve teşvik ediyordu. Neticede Arnavut komitelerinin Avrupa devletlerinin özellikle İngiltere ve Avusturya'nın yardımını elde etmek maksadıyla yaptıkları siyasi teşebbüsleri, müslüman halkın tepkisi ve silahlı nümayişleri ve Bâb-ı Âlî'nin elaltından yürüttüğü çalışmalar sayesinde Yunanistan ve Karadağ ile olan sınır anlaşmazlığı imparatorluğun lehine halledildi. Bu sınır anlaşmazlıkları güncelliğini koruduğu ve Bâb-ı Âlî'nin diplomatik alanda bir şey yapacak kudrette olmadığını gören bazı Arnavut aydınları, Arnavutluğu imparatorluktan ayırmak için teşebbüse geçmişlerdi. II. Abdülhamid, sınır meselesi biter bitmez, 1881'de istiklâl taraftarlarının üstüne gitmiş ve çıkarttıkları ısyanları basmış ve Prizren ittihadının ileri gelenlerini yakalatmıştır.¹³

Bununla birlikte 1878—1881 yılları arasında Arnavutluk'ta meydana gelen olaylar II. Abdülhamid'e şunları öğretmiş oldu. Birincisi, Arnavutluk'ta devlet otoritesinin eksik oluşu; ikincisi bazı Arnavut aydınlarının muhtariyet veya istiklâl yolunda siyasi faaliyetlere girişmiş bulunmalarıdır. Gerçekten Bâb-ı Âlî'nin gözleri önünde 10 Haziran 1878 Prizren toplantısında ve diğer bazı toplantılarda Arnavut aydınlarının aldığı kararlar devletin menfaati ve varlığı ile bağdaştırılamıyacağı açık ve seçikti. Ancak, Bâb-ı Âlî bu gibi toplantıları ve kararları zamanın nazik olması sebebiyle, engellemek şöyle dursun desteklemek mecburiyetinde kalmıştı. 1881'de Bâb-ı Âlî Arnavutların direncini kırmış ve onlara kendi otoritesini az çok kabul ettirmişti.

Fakat, II. Abdülhamid Arnavutluğu ve Arnavutları bu halde bırakmanın doğru olmayacağını düşünerek, 1881'den sonra şahsi politikasıyla Arnavutlukta barışı tesis etmeye, Arnavutları da kendine ve saraya bağlamaya çalıştı. Evvelâ Panislamizm, sonra Osmanlılık fikrini benimseyen Arnavut aydınlarına yanaşarak, fikri sahada muhtariyet veya istiklâl taraftarlarına karşı bir denge kurmuştur. Arnavut aşiret reislerini ve ileri gelen Arnavut ailelerini, çeşitli tavizler ve iltimaslarla kendine bağlayarak, hem muhtariyet taraftarlarına hem de devlet otoritesini tanımak istemeyen mahallî eşraf ve ayanlara karşı, mücadelede önemli bir dayanak ve kuvvet sağlamıştır. Böylece sosyal güçler arasında, devlet lehine bir denge meydana getirilmiş oldu. Bu politika sonunda, kuzey Arnavutları padişaha ve hükümete hizmete hazır olduklarını, gönüllü olarak askere yazılmakla göstermişlerdir.

Arnavutların bu sadakatlerine karşılık II. Abdülhamid mâiyet alaylarında Arnavut askerlerinden özel bölükler teşkil etmiştir.¹⁴ Ayrıca padişah'ın »Tüfenkçiler« adı ile hayli kuvvetli bir de özel muhafız teşkilatı vardı ki, tamamen Arnavutlardan ve genellikle Arnavutluk'un en iyi ailelerine mensup askerlerden müteşekkildi.¹⁵ Yine adı geçen

¹³ Dimitrije Đorđević, *ayn eser*, s. 153

¹⁴ *İslâm Ansiklopedisi*, cilt I, s. 590

¹⁵ Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devri Saltanatı*, İstanbul, 1327 c. 2, s. 463

saray muhafız bölüğünün başına Arnavut olan Tahir Paşa'yı getirmiştir. II. Abdülhamid'in bu siyaseti aşiretlere bağlı Arnavutlar üzerinde etikili olmuş ve ondan gördükleri iltifat ve ikram onları saraya, devlete ve padişaha minnettar bırakmıştır. II. Abdülhamid Arnavutlar arasındaki bu nüfuzdan ve otoritesinden faydalanarak aşiretler arasındaki kan davalarını sulh yoluyla halletmiş ve öldürülenlerin ailelerine hazineден diyet olarak paralar ödemiştir. Böylece aşiret kavgalarının azalmasını sağlamış veya bu kavgaların geniş boyutlara ulaşmasını önlemiştir.

II. Abdülhamid'in bu yumuşak ve tavizci politikası 1900'lere kadar etkili olmuş ve Arnavutluk'ta Bab-ı Âli'yi meşgul edecek ciddi bir olay çıkmamıştır. Bu tarihten sonra ittihat ve Terakki cemiyetinin tesiriyle bazı olaylar olmuştur. Bunlara engel olmak isteyen, padişah Arnavut olan Avlonya'lı Mehmet Ferit Paşa'yı sadrazam yapmıştır.¹⁶ Böylece Arnavutlara olan sevgisini ve güvenini göstermiş oldu.¹⁷

II. Abdülhamid Doğu-Anadolu'nun durumuyla ve orada yaşayan müslüman halkın makeddaratıyla yakından ilgilenmeye Berlin anlaşmasından itibaren başlamıştır. Onun Doğu-Anadolu'yla ilgilenmesinin sebeplerini kısaca şu şekilde açıklamak mümkündür.

Ermeni meselesi bunların başında gelir. 1877—1878 Osmanlı-Rus savaşından önce böyle bir mesele söz konusu değildi. Fakat, Rusya Anadolu işlerine müdahale etmek hakkını sağlamak için, Ayastafanos antlaşmasında Ermeniler lehine koyduğu 16. maddeyi Bâb-ı Âli'ye kabul ettirdi.¹⁸ İngiltere, Rusya'nın kolaylıkla istismar edebileceği bu 16. maddedeki hükümünden çok ürkmüştü. Bunun üzerine, İngiltere Kıbrıs'ı aldığı gibi Bâb-ı Âli'den ayrıca Ermeniler lehine ıslahat yapması hususunda bir de söz koparttı. Böylece, Rusya ve İngiltere, Osmanlı Ermenilerini emperyalist emelleri için kullanmaya başlayınca, Ermenileri Bâb-ı Âli aleyhine kışkırtmaya koyuldular. Arkasından Büyük Devletlerin Berlin antlaşmasınının 61. maddesiyle, Ermeniler lehine ıslahat yapılmasını Bâb-ı Âli'ye bir vazife olarak yüklemeleri ve yapılan ıslahatı kontrol etme yetkisini kendi üzerlerine almalarıyla, Anadolu'nun bütün doğu kesimi milletlerarası diplomatik ve politik tartışma konusu olmaya başlamıştı.

II. Abdülhamid, Doğu Anadolu'da Avrupa'nın kontrolünde ve onun isteğine göre yapılacak ıslahatın muhtar veya bağımsız bir Ermenistan'la sonuçlanacağını; kontrol yetkisinin ise Bâb-ı Âli'nin iç işlerine karışma olacağını gayet iyi bilmesi gerekirdi. Zira, Bulgaristan'ın ve özellikle Doğu Rumeli'nin acı akibeti henüz hafızalardan silinmemişti. Bu yüzden, padişah Doğu Anadolu'da ikinci bir Bulgaristan

¹⁶ Sadrazam Mehmet Ferit Paşa için bakınız:

İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul, cüz, X—XI s. 1588—1653

¹⁷ Sultan Abdülhamid, *Siyasî Hatıratım*, İstanbul, 1874, s. 83

¹⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1962, c. VIII, s. 129

yaratmayı düşünemezdi. Ancak, tehlikenin büyüklüğüne rağmen, Bâb-ı Âli'nin askerî ve diplomatik gücü yok denecek kadar azdı.

Bu durum karşısında, II. Abdülhamid dışta Almanya'nın desteğini aramış, temin etmiş ve diplomatik alanda bir denge kurabilmiştir. Diğer taraftan içte, yani Doğu Anadolu'da da, destek bulmanın ve oradaki sosyal ve siyasî dengeyi temin etmenin yollarını aramaya koyulmuştu. Bu iş pek kolay değildi. Çünkü, yüzyıllardan beri Doğu Anadolu ile İstanbul arasında ciddi bir bağ olmadığından halk-yönetici münasebetleri yok denecek kadar azdı. Ayrıca, muhafazakar olan müslüman halkın, Tanzimat devrinden beri yapılan reformlar yüzünden Bâb-ı Âli'ye karşı hiç itimadı yoktu. Tanzimat devrinde kuvvetlenip yeni bir güç kazanan şehir-eşrafı da, Doğu Anadolu'da merkezi otoritenin azlığından, bazan yokluğundan faydalanarak, halkı ve diğer sosyal güçleri hakimiyeti altına alarak Bâb-ı Âli'nin emirlerini dinlemez hale gelmişti.¹⁹ Siyasî denge ise Ermeniler lehine idi. Zira Rusya ve İngiltere'nin kışkırttığı Ermeniler, Berlin antlaşmasının hükümlerinden de kuvvet alarak, ihtilâl komiteleri vasıtasıyla, Doğu Anadolu'da teşkilatlanmışlar ve siyasî kuvvet dengesini müslümanlar aleyhine bozmuşlardı. Müslüman halkın teşkilatsız ve savunmasız bir durumda bulunması ve ayrıca devlet otoritesinin de bu bölgede etkisiz olması durumu daha da ciddileştirmişti.

Devlet otoritesini ve imparatorluğun bütünlüğünü tehdit eden olayların gelişmesine engel olmak bir zaruret haline gelmişti. İşte bu maksatla II. Abdülhamid şehir-eşrafının baskısından ve Ermenilerin faaliyetlerinden memnun olmayan bütün Türk, Karapapak, Kürt ve Arap aşiretlerinin desteğini sağlamak, onları teşkilatlandırarak diğer siyasî ve sosyal güçlere karşı kullanmak için teşebbüse geçti.²⁰ Bu politikayı uygularken saltanat makamının otoritesini, hilafet makamının manevî ve IV. ordunun maddî gücünü kullandı. Böylece aşiretleri ve reislerini kendisine ve saraya bağladı. Arkasından IV. ordu kumandanı Zeki Paşa'nın tavsiyelerine uyarak, aşiretlerden müteşekkil suvari alayları kurma işine girişti. Zira, aşiretleri mânen saltanat ve hilafet makamına bağlamak kâfi değildi, bir de onları askerî usûllere göre teşkilatlandırarak maddî güç haline getirip Doğu-Anadolu'nun savunmasına ortak etmek lâzımdı. Nitekim aşiret reislerine çeşitli askerî rütbeler vererek, çocuklarını İstanbul'daki okullara ve memuriyetlere kabul ederek »Hamidiye Alayları»nın 1891'de kurulmasını sağladı.²¹ Bu politika sonunda:

1. Devlet otoritesi Doğu Anadolu'nun her tarafına girdi ve az çok yerleşti.
2. Doğu Anadolu'daki aşiretler ve reisleri itaate alıştırıldı.
3. Şehir eşrafının karşısına silahlı aşiret alayları çıkarılarak, nüfuzları kırıldı ve bir kuvvet dengesi kuruldu.

¹⁹ Bayram Kodaman, *aynı makale*,

²⁰ *Aynı yer*.

²¹ *Aynı yer*.

4. Teşkilâtlı ve silahlı Ermeni çetelerine karşı aşiretler silahlandırıldı ve aşiretlere devletin kendilerini koruduğu hissi verildi.

5. Ordu ile aşiretler yani halk arasında her türlü tehlikeye karşı iş birliği kuruldu.

6. Aşiretler arası kavgalar, devletin sivil ve askerî yöneticilerinin aracılığıyla ve barış yoluyla nisbeten engellendi.

Kısaca, Hamidiye Alayları politikasıyla devlet Doğu Anadolu'da varlığını hem ispat hem de kabul ettirdi. Ayrıca devlet ve aşiretler arasında kurulan bu iyi münasebetler sayesinde Ermeniler lehine yapılacak ıslahatlar ve bir Ermenistan devleti kurulması engellenmiştir.

II. Abdülhamid'in arap aşiretleriyle ilgilenmesinde de hemen yukarıda Arnavutluk ve Doğu Anadolu için söz konusu ettiğimiz sebepler geçerlidir. Bununla birlikte Arabistan ve Araplara karşı güttüğü politika nisbeten daha değişik bazı özelliklere de sâhiptir. Bu bakımdan durumu kısaca izah etmek faydalı olacaktır. Padişahı Arap aşiretlerine karşı özel bir politika takip etmeye götüren sebepleri üç esas noktada toplamak mümkündür: 1) *Politik Sebep*: Bilindiği gibi 1830'da Fransızlar Cezayir'e, 1882'de İngilizler Mısır'a ve daha sonraki yıllarda Arabistan topraklarının bazı yerlerine yerleşmişlerdi. Bu durum karşısında müsülman Arapların oturduğu diğer bölgelerin de imparatorluktan ayrılmaları mukadder gibi görünüyordu. Zira, bu bölgeler için iki büyük tehlike mevcuttu: Birincisi milliyetçilik propagandası, ikincisi İngiltere'nin emperyalist emelleri. İşte, II. Abdülhamid bu tehlikeleri önlemek ve aşiretlerin yoğun ve hâkim oldukları bölgeleri muhafaza etmek için arap aşiret reislerini çeşitli yollarla devlete, saltanat-hilafet makamına ve kendisine bağlamak istemiştir. 2) *Dini Sebep*: II. Abdülhamid her ne kadar Osmanlılık fikrini politika icabı benimsemiş ise de esas itibariyle Panislamizm (İslâm Birliği) taraftarı idi. Türk olmayan müsülman Arap aşiretlerine İslâmcı bir politika ile ve hilâfet makamının otoritesini kullanarak yaklaşmak en uygun yol gibi görünüyordu. 3) *İdari Sebep*: II. Abdülhamid'in koyu merkezîyetçi bir padişah olduğu bilinen bir gerçektir. Böyle bir padişahın dağınık, devlet kontrolünden uzak, zaman zaman devlete karşı direnen, isyanlara sebep olan ve İngilizlerin her türlü propagandalarına açık Arap aşiretlerini İstanbul'a bağlaması gayet tabiidir.

Fakat, II. Abdülhamid'in doğrudan doğruya kuvvet ve kanun yoluyla Arabistan'da merkezîyetçilik, islâmcılık, osmanlılık gibi fikirlerini uygulayarak Arap kabilelerini itaat altına alması zor ve İngilizler tarafından istismar edilebilecek bir işti. O halde bu politikayı Arap aşiretleriyle-şahsî ilişkilerini geliştirerek yürütmeyi tercih etti. Gerçekten de kısa zamanda aşiret reislerini hediyelerle, ikramlarla, tavizlerle, iltifatlarla kendine bağladı ve onların sempatisini kazandı.²² Bu kurduğu

²² Tahsin Paşa, *Abdülhamid Yıldız Hatıraları*, İstanbul, 1931, s. 151-254

samimi ilişkilerden faydalanarak, 1892 yılında aşiret çocukları için İstanbul'da »*Aşiret Mektebi*« adıyla bir okul açtı.²³ Maksadı müstakbel arap kabile ve aşiret reislerini osmanlı kültürüyle yetiştirmek, türkçe öğrenmelerini sağlamak, böylece onları devlete, millete, saltanata, hilafete sadık hale getirmektir. Daha sonraki yıllarda bu Aşiret Mektebi'nin kapıları Doğu Anadolu ve Arnavutluk aşiretlerinin çocuklarına da açılmıştır.²⁴

Sonuç olarak diyebileceğimiz şudur: II. Abdülhamid'in sosyal, kültürel ve ekonomik yapının geriliği bakımından bir birine az çok benzeyen, iç ve dış politika yönünden aynı derecede öneme sahip bu üç hassas bölgede, aynı metod ve vasıtalarla şahsî politikasını yürüttüğünü görüyoruz. Bu politika 1881'den sonra Arnavutluk'ta, 1890'dan itibaren Arabistan ve Doğu Anadolu'da uygulama alanına konulmuştur. Ancak, bu uygulamada modern devlet anlayışından ve uzun vadeli politik bir yatırımdan ziyade kısa vadeli, geçici, çare bulucu ve II. Abdülhamid'in varlığıyla kaim olabilecek bir politika görmek mümkündür. Bununla birlikte, onun dengeli, merkezîyetçi, islâmî politikası bu bölgelerde etkili olmuştur denilebilir. Zira her üç yerde de az çok devlet otoritesi tesis edilmiş, aşiretler devlete, saltanata, hilafete ısındırılmış ve itaate alıştırmış; topluma hakim olan sosyal ve politik güçler arasında devlet lehine bir denge kurulmuştur.

II. Abdülhamid bu bölgelerdeki aşiretleri kendisine ve devlete bağlamak ve politikasını başarılı bir şekilde yürütebilmek için üç esas vasıttadan faydalanmıştır:

- a) Arnavut Aşiretleri için, *SARAY MUHAFAZ BIRLIGI*
- b) Doğu-Anadolu aşiretleri için *SÜVARI ALAYLARI*
- c) Arap Aşiretleri için, *AŞİRET MEKTEBI*

Bunların dışında, aşiret reislerine *nişanlar, rütbeler* vermek, aşiret mensuplarını *memuriyetlere tayin etmek*, çocuklarını *Harbiye ve Mülkiye mekteplerinde okutmak* gibi usûllere baş vurarak, devletin aşiretlerin himayecisi ve koruyucusu olduğunu, kendilerine yardımcı olmayı düşündüğünü ispat etmek istemiştir.

Bu makalemizde ilk önce, Arnavutluk ve Doğu-Anadolu ve bazı farklılıklara rağmen Arabistan aşiretlerinin sosyal, kültürel, ekonomik yapı yönünden bir birlerine benzediklerini ve bu benzer yapıya sahip bölgelere II. Abdülhamid tarafından aynı politikanın SARA yoluyla Arnavutluk aşiretlerine, HAMİDİYE SUVARI ALAYLARI vasıtasıyla Doğu-Anadolu aşiretlerine, AŞİRET MEKTEBİ yardımıyla da Arap aşiretlerine uygulandığını belirtmeye çalıştık. Bu politikanın aşiretler nezdinde başarılı olduğunu, aşiret reislerinin saraya bağlılıklarına ve II. Abdülhamid'in da bunlar üzerindeki nüfuzuna bakarak söylemek mümkün

²³ Bayram Kodaman »II. Abdülhamid ve Aşiret Mektebi« *Türk Kültürü Araştırmaları*, Ankara, 1976, XV/1-2

²⁴ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul, 1941, c. 3s. 978

olabilir. Ancak devlet ve toplum yönünden başarılı olup olmadığını anlamak için, söz konusu bölgeler hakkında sosyal tarih yönünden araştırmalara ihtiyaç vardır. Bununla birlikte, Doğu Anadolu'da bir Ermenistan devleti kurulmasına bu politikanın engel olduğunu söyleyebiliriz.

Ö z e t

II. ABDULHAMID'İN BİR POLİTİKA UYGULAMASI

Bilindiği gibi, Tanzimât reformlarına, Osmanlılık ideolojisine ve I. Meşrutiyet'in ilanına rağmen ne gayr-i müslimlerin imparatorluktan ayrılma arzuları durdurulabilmiş, ne imparatorluğun toprak bütünlüğü korunabilmiş ve ne de çağdaşlaşma hareketleri başarıya ulaşabilmiştir. Aksine, Osmanlı İmparatorluğu biraz daha parçalanmış ve nihayet daha fazla sömürülen devlet haline gelmiştir. 1878 Berlin Anlaşması'yla hıristiyan milletlerin büyük bir kısmının imparatorluktan ayrılması veya otonomi elde etmesiyle, Osmanlı İmparatorluğu'nda dini yönden müslümanlar etnik yönden Türkler hakim vaziyete geçti.

1878'den sonra, imparatorluğun *bati ucunda*, Avrupa'ya ve hıristiyan âleme yakın, *Arnavutluk* ve *Arnavutlar*; *güney ucunda* İngiliz ve Fransız menfaatlerinin hak iddia ettiği ve Rusya'nın işgal etmek istediği, *Doğu Anadolu* ve *Türkler-Kürtler-Ermeniler* bulunmaktadır. Bu üç bölgeyi harita üzerinde bir çizgi ile birleştirdiğimizde ortaya kaba bir üçgen çıkmaktadır. Bu üçgenin iki köşesini Türk olmayan müslüman Arnavutlar ve Araplar; üçüncü köşeyi ise müslüman Türkler ve Kürtler ile hıristiyan Ermeniler işgal etmektedir. Merkezde yani Anadolu'da Türkler, Rumeli'de Türk çoğunluğu bulunmaktadır.

II. Abdülhamid'in politikasının esası, üçgenin hassas olan üç köşesini muhafaza etmek ve dış etkilere karşı kuvvetli hale getirmek, üç köşe arasında ve üç köşe ile merkez bölgeler arasında denge kurmak ve bu dengeyi sürdürerek Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü sağlamaktan ibaret görünmektedir. Bu dengenin oluşmasını sağlayacak fikri temel ise *Panislamizm* idi. Zira, çeşitli müslüman halkları bir birine bağlayan yeğane bağ islâm dini, islâm birliği, halife ve hilâfet makamı idi. Ayrıca, *Osmanlılık* fikrinin iflas etmiş olması *Panislâmizm* fikrine kuvvet kazandırmıştı. Neticede, II. Abdülhamid bu politikasını uygulamaya koymak üzere Arnavutluk, Arabistan ve Doğu Anadolu'dan işe başlamıştır.

Yukarıda adı geçen bölgelerin coğrafi ve sosyal yapılarındaki özelliklerin ve İstanbul ile olan ilişkilerinin benzer oluşu, II. Abdülhamid'e aynı politikayı her üç bölgede de uygulamaya koyma fırsatını vermiştir. Nitekim, II Abdülhamid Hilâfet makamını ve halifelik ünvanını kullanarak şahsi, islamcı, merkezizetçi ve dengeci politikası sayesinde,

bu bölgelerdeki aşiretleri, aşiret reislerini ve dini şeyhleri kendisine bağlamış ve arkasından da devlet otoritesini bu bölgelere götürmeye çalışmıştır. Diğer taraftan, Arap aşiret reislerinin ve ileri gelenlerinin çocukları için İstanbul'da *Aşiret Mektebi*'ni açmış; *Saray Muhafız Birliği*'ni Arnavutlardan teşkil etmiş; Doğu Anadolu aşiretlerine ise *Hamidiye Suvari Alayları* kurdurmuştur. Böylece, aşiretleri devlete, saltanata ve hilâfete ısındırmış, bağlamış ve onlara itimat telkin etmiştir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, II. Abdülhamid bu politikasıyla asırlardan beri devlete faydası olmayan ve hatta huzursuzluk kaynağı olan aşiretleri devlete faydalı hale getirmeye ve onları da imparatorluğun mukadderatına ortak etmeye çalışmıştır. Bir dereceye kadar da başarılı oluştur denilebilir. Özellikle Doğu Anadolu'da Ermenilere karşı müslüman aşiretleri teşkilatlandırarak, orada bir Ermenistan devleti kurulmasına fırsat vermemiştir. II. Abdülhamid'in takip ettiği bu politikanın değerlendirilmesi, 1908–1918 yılları arasında meydana gelen olayların ışığı altında yapılması gerekir.

R e z i m e

OSTVARIVANJE POLITIKE ABDULHAMIDA II

Kao što se zna, usprkos reformama Tanzimata, osmanskoj ideologiji i proglasu ustava nisu se mogle zaustaviti želje nemuslimana za odvajanjem od Carstva, sačuvati jedinstvo zemlje ni dosegnuti do uspjeha savremenih kretanja. Naprotiv Osmansko Carstvo se još više rasparčavalo, nestajalo i na kraju, došlo u položaj eksploatisane države. Berlinskim kongresom 1878. odvojen je od Carstva jedan veliki dio hrišćanskih naroda, ili je dobio autonomiju. Turci u Osmanskom Carstvu, koji su sa vjerske strane muslimani a sa etničke Turci, došli su do vladajućih položaja. Poslije 1878. godine na krajnjem Zapadu Carstva je Arnavutluk i Arnavuti bliski Evropi i hrišćanskom svijetu: na krajnjem Jugu engleski i francuski interesi, Arabisko poluostrvo i Arapi: što se tiče krajnjeg Istoka tamo su bili Ermeni koji su imali pretenzije na njega i Rusija koja je željela da ga okupira, Istočna Anadolija i Turci-Kurdi-Ermeni. Kada objedinimo ove tri oblasti na karti nastaje prost trougao. U dva ugla ovoga trougla su muslimani Arnauti, koji nisu Turci, i Arapi. Što se tiče trećeg ugla njega su zauzeli Turci muslimani, Kurdi i Ermeni hrišćani. U centru tj. u Anadoliji su Turci a u Rumeliji većina Turaka.

Temelj politike Abdulhamida II sastojao se od čuvanja ova tri ugla koja su precizirala trougao, od uspostavljanja ravnoteže između trougla i centralnih oblasti sa tri ugla i dovođenjem njih u jaku poziciju pred vanjskim uticajima, i od obezbjeđenja jedinstva Osmanskog

Carstva. Osnovna misao koja je trebala da dokaže postojanje ove ravnoteže bila je *Panislamizam*, jer je jedina veza koja veže razne muslimanske narode jedne sa drugima, vjera islam, islamsko jedinstvo, halifa i halifat. Nije bila naročito moralno i idejno ubjedljiva misao o osmanstvu *Osmanlilik* pa je osnažila ideja o *Pansilamizmu*. Da bi primijenio ovu svoju politiku Abdulhamid je počeo od Arnavutluka, Arabije i Istočne Anadolije.

Postojanje sličnih karakteristika u geografskoj i socijalnoj strukturi oblasti čija su imena gore navedena i odnosima sa Istanbulom dali su prilike Abdulhamidu II da primijeni istu politiku u svakoj od ove tri oblasti. Služeći se položajem hilafeta i nazivom halifa Abdulhamid je nastojao da u ove oblasti uspostavi islamsku politiku centralizam i ravnotežu, da lično za sebe veže plemena koja su se nalazila u tim oblastima, plemenske starješine i vjerske šejhove a zatim i autoritet države. Sa druge strane otvorio je u Istanbulu *Aširet Mekteb* za djecu plemenskih starješina i prvaka: od Arnavuda je osnovao *Saray Muhafiz Birliği*: učinio je da se za plemena *Istočne Anadolije* uspostavi *Hamidiye Suvari Alaylari*. Na ovaj način je povezao u državu sultanat i halifat, zbližio plemena i ulio povjerenje prema njima.

Na kraju možemo reći: da je Abdulhamid II ovom svojom politikom, uspio da plemena od kojih stoljećima država nije imala korist a koja su čak bila povod nemira, dovede u korisnu poziciju za državu i da učini sudionicima u sudbini Carstva. Može se reći da je i bilo uspjeha do određenog stepena. Posebno organizujući muslimanska plemena protiv Ermena u Istočnoj Anadoliji nije dao prilike da se tamo uspostavi Ermenska država. Ocjenu ove politike koju je slijedio Abdulhamid II treba dati u svjetlu događaja koji su se pojavili između 1908–1918. godine.